TATAR TARİHİ

(İdil Bulgarları, Moğollar, Altın Orda, Hanlıklar)

MAKALELER

İLYAS KEMALOĞLU

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2095
KÜLTÜR SERİSİ: 1138

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-709-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Düzelti: Ayşegül Karayama

Kapak Tasarımı: Yüksel Yücel

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: İmak Ofset

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın AŞ
Akçaburgaz Mah. 137. Sokak Nu:12 Esenyurt/İstanbul
Tel: (0212) 444 62 18
Sertifika Nu: 71320

İstanbul - 2024

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu: 2001'de Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olan İlyas Kemaloğlu 2003'te aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde "Altın Orda-İlhanlı Münasebetleri" adlı yüksek lisans tezini, 2008'de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi" başlıklı doktora tezini savundu. 2012'de doçent, 2017'de profesör oldu. Rusça, İngilizce, Farsça ve çeşitli Slav ve Türk lehçelerini bilen Kemaloğlu, 2004-2008 yılları arasında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde, 2009-2012 yılları arasında Türk Tarih Kurumu'nda, 2012-2020'de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yaptı. 2020'den itibaren Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir.

2013-2021 yıllarında Türk Tarih Kurumu Bilim kurulu üyesiydi. Çalışmalarının büyük bir kısmı, Altın Orda, Tatar hanlıkları, Rusya tarihi, Türk-Rus münasebetleri ve günümüz Avrasya coğrafyasındaki güncel gelişmeler ile ilgilidir. Telif çalışmalarının yanı sıra Altın Orda Devleti'nin ana kaynakları, Osmanlıda görev yapan Rus diplomatlarının raporları, Osmanlı Devleti'ne dair tarihî Rus haritaları ve Ermeni meselesine dair Rusça arşiv belgelerini Türkçeye kazandırdı. Telif, çeviri ve editörlük olmak üzere kırktan fazla kitap çalışması yayımlandı. *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* (Ötüken Neşriyat, 2009) adlı kitabı, 2011'de Türk Tarih Kurumu Teşvik Ödülü'ne, 2019'da ise İlim Yayma Sosyal Bilimler Ödülü'ne layık görüldü.

Yazarın Ötüken Neşriyat'tan çıkan diğer kitapları:

- *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, 1. baskı 2009; 2. baskı 2015; 3. baskı 2022; 4. baskı 2023.
- *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları,* yay. haz. H. Alan-İ. Kemaloğlu, 1. baskı 2016; 2. baskı 2017; 3. baskı 2020.
- *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi,* yay. haz. A. Kanlıdere-İ. Kemaloğlu, 1. baskı 2020; 2. baskı 2022.
- G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devleti'nin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, çev. İ. Kemaloğlu, redaksiyon S. Kucur, 1. baskı 2007; 2. baskı 2011; 3. baskı 2020.
- *Bağımsız Türk Cumhuriyetleri*, yay. haz. A. Kanlıdere – İ. Kemaloğlu, 2023.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz • 11
Tatarların Menşeine Dair • 13
İlk Müslüman Türk Devleti: İdil Bulgarları • 21
Büyük Moğol İmparatorluğu • 39
Altın Orda Devleti • 79
Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri • 129
Altın Orda-Osmanlı Münasebetlerine Dair Bazı Notlar • 149
Altın Orda Hanlığında Hanedan Kadınları • 159
İstanbul'daki Moğolların Aziz Meryem Kilisesi • 171
Süyün Bike: Tatarların Son Hanbikesi • 181
Rus Diplomat Novosiltsev'in Raporuna Göre
Osmanlının Astarhan Seferi • 199
Rusya'daki İlk Türkçe-Tatarca Matbu Eser:
I. Petro'nun Bildirgesi (1722) • 209
İdil-Ural'dan Türk Göçü • 219
Mustafa Kemal Atatürk ve Tatar Aydınları • 239
Türk Dünyasının İlim ve Kültür Merkezi: Kazan • 245
İdil-Ural Türklerinde Sabantuy • 265
Türkiye'de Altın Orda Araştırmalarının Tarihi (1923-2023) • 273
Bibliyografya • 305
Dizin • 337
Foto Galeri • 353

ÖN SÖZ

Bilindiği gibi Türk boyları tarih boyunca dünyanın dört bir tarafına göç ettiler. Türkleri en fazla cezbeden bölgelerden biri, şüphesiz Karadeniz'in kuzeyi oldu. Nitekim Hunların batıya yönelmesiyle hız kazanan bu göçler on üçüncü yüzyıla kadar devam etti. Bu süreçte buraya gelen Türk boylarının çoğu kendi devletini kurduğu gibi bölge siyasetinde de önemli rol oynadı. Avrupa Hunları, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, bölgeye hâkim olan ve bölgenin gerek siyasi gerekse de etnik haritasını yeniden yapılandıran boyların yalnızca bir kısmıdır.

Buradaki Türk kavimlerinin büyük bir kısmı adlarını bugüne kadar muhafaza edemese de her biri başka bir etnik grubun oluşumunda yer aldı. Nitekim on üçüncü yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in kuzeyinin Türk-İslam Devleti olan Altın Orda'nın içerisinde yer almasıyla bölge ahalisi de Tatar olarak adlandırıldı. Kıpçaklar, İdil Bulgarları ve bölgedeki diğer Türk boyları, "Tatar" adı altında birleşmiş oldu. Bununla birlikte Tatar adı bu tarihten önce de var olduğu ve gerek Türkler gerekse Moğollar için kullanıldığı gibi daha sonraki tarihlerde de çok daha geniş kitleleri ifade etti. Örneğin Çarlık Rusyası'nda Türk halklarının çoğu, bir dönem Tatar olarak adlandırıldı. Bugün ise Tatar adı, Kazan ve Kırım Türkleri için kullanılmaktadır. Bu çalışma da daha çok Kazan Tatarlarının tarihi ve kültürüne dair daha önce farklı dergi ve kitaplarda yayımladığım makalelerden oluşmaktadır.

2007 yılında o tarihe kadar yazdığım ve tercüme ettiğim makaleleri bir araya getirerek *Avrasya Fatihi Tatarlar* adıyla yayımlamıştım (Kaknüs Yayınevi, İstanbul). Şimdi de 2007 sonrasında konuyla il-

gili kaleme aldığım makalelerin bir kısmını *Türk Tatar Tarihi* adıyla yaymlamaya karar verdim. Makaleler, birbirinden bağımsız olarak kaleme alınsa da bu kitapta yer alacak yazıları Tatar tarihini bir bütün olarak ortaya koyacak şekilde seçtim. Nitekim bu çalışma, Tatar tarihinin en önemli devrelerini ele almakta, ihtilaflı konuları okuyuculara sunmaktadır. Tatar adının menşei, İdil Bulgarlarının İslamiyet'i kabulü, Çengiz Han'ın sefer ve sonuçları, Rusya üzerindeki Türk-Tatar etkisi, Rus yayılmacılığına karşı Osmanlının sessizliği, Rusya'da kurulan ilk Tatarca matbaa, Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişiminde önemli rol oynayan Tatar aydınları, Tataristan'ın başkenti Kazan'ın Türk dünyasındaki yeri ve önemi, bu konuların başlıcaları.

Türkiye'de Tatar tarihi araştırmaları yirminci yüzyılın başında İdil-Urallı bilim adamlarının çalışmalarıyla başladı. İdil-Urallı aydınlar şüphesiz diğer konularda da önemli eserler kaleme aldılar ve bugün de bu eserler güncelliğini korumaktadır. Bununla birlikte yeni dönemde de Türkiye'de Tatarların tarihinin farklı dönemlerine (Altın Orda, hanlıklar, Çarlık Rusya dönemi) dair yapılan çalışmaların sayısı arttı. Elinizdeki kitabın da bu alana katkı sunacağını ve bundan sonraki araştırmalara ışık tutacağını ümit ediyorum.

Makaleleri bir araya getirirken özellikle tekrarlardan kaçınmak için yazılar gözden geçirilmiş, bazı ekleme ve çıkartmalar yapılmıştır. Yine tekrar olmaması için bütün makalelerin kaynakçaları birleştirilmiş olup kitabın en sonunda verilmiştir. Buradaki kaynak ve araştırma eserler, aynı zamanda bu bölgeyi çalışmak isteyenler için bir kılavuz niteliğindedir.

Son olarak bir aile büyüğüm olarak gördüğüm Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Başkanı Sayın Şerafettin Yılmaz'a, kitabın yayınlanma sürecinde desteğini esirgemeyen Ötüken Neşriyat'ın Genel Yayın Yönetmeni Göktürk Ömer Çakır'a, Editör M. Bilal Erimez'e, her zaman yanımda olan eşim Ayşegül İnginar Kemaloğlu ile oğlum Berkehan'a teşekkürlerimi belirtmek isterim.

İlyas Kemaloğlu,
İstanbul 2024

TATARLARIN MENŞEİNE DAİR*

Çengiz Han, "Tatar halkı eskiden beri bizim cedlerimizi ve babalarımızı öldürerek bize düşman kesilmiştir. Şimdi bunu fırsat (bilerek) onlara hücum edelim!" demiştir.

(*Moğolların Gizli Tarihi*, s. 63.)

Tatarların menşei meselesi, eskiden beri tarihçilerin ve tarih meraklılarının dikkatini çeken konulardan biri olmuştur. Bu konuda aslında gerek Türkiye'de gerekse de yurt dışında pek çok yayın yapılmıştır.[1] Ancak tarihçiler ortak bir görüşe varamadıkları gibi, bu konu farklı dönemlerde zaman zaman tartışmalara da yol açmıştır.[2]

---

* Bu yazı, "Tatar Adının Tarihçesi" adlı makalem (İ. Kamalov, "Tatar Adının Tarihçesi", *Avrasya Fatihi Tatarlar*, yay. haz. İ. Kamalov, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2007, s. 11-34) temel alınarak hazırlanmıştır.

1 Bu yayınların en önemlileri şunlardır: A. Temir, "Tatar Sözünün Menşei Hakkında", *Kazan*, III, İstanbul 1971, s. 41-44; A. Arslanova, "K Voprosu Ob Etnonime Tatarı", *Tatarica*, I, Kazan 1997, s. 30-41; A. Özdemir, "Tatarların Kökeni Meselesi", *Türkler*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 434-440; "İ. Kamalov, "Tatar Adının Tarhçesi", *Avrasya Fatihi Tatarlar*, yay. haz. İ. Kamalov, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2007, s. 11-34.

2 İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Çengiz Meselesi" adlı makalesinde Zeki Velidi Togan'ın, *Umûmî Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde Tatarların menşei ile ilgili ileri sürdüğü görüşlere karşı çıkarak kendi tezini ortaya koymuştur; bk. Z.V. Togan, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1981; İ. Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Çengiz Meselesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, V/8 (1953), s. 105-136.

Peki, "Tatarsız dünya batar, Tatar doğduğunda Yahudi ağlamıştır, Rus'un altını kazırsan Tatar çıkar" şeklindeki atasözlerde adı geçen bu "vazgeçilmez" ve aynı zamanda "korku hissi veren" millet kimdir? Çengiz Han'ın babasını öldürenlerin Tatarlar olması ve Moğollar arasındaki bu boyun çok cesur ve savaşçı olmasından Tatar adının daha o tarihte bütün dünyaya yayılması dolayısıyla, bu ismin başlangıçta Moğollar için kullanıldığı görüşü hâkimdir. Hâlbuki bundan çok öncesinde Türk boyları arasında da Tatar adlı boyun olduğu kaynaklarca ispatlanmıştır. Bu kaynakların başında Orhon yazıtları gelmektedir.

Kültigin Kitabesi'nde (732) Otuz Tatarların adı, Dokuz-Oğuz ve Uygurlar ile beraber zikredilir:

> … Kendisi öylece vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş…[3]

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, bu sıralamaya dayanarak Otuz Tatarların bugünkü Moğolistan'da bulunmaları gerektiğini ve Göktürklere bağlı yaşadıklarını yazmaktadır.[4]

Göktürk Devleti'nin yıkılıp tarihî Türk yurdunda Uygur Devleti kurulunca Tatarlar, Uygurlara bağlı yaşadılar. Uygurların Şine Usu Yazıtı'nda (759/760) Uygurlar ile Tatarlar arasında yapılan savaşlardan bahsedilir.[5] Bu savaşlar, Keyre Irmağı'nın kaynağında Üç-Birkü adlı yerde yapıldı. B. Ögel'e göre burası, Uygur kağanının otağının daha doğusunda bulunması dolayısıyla Otuz Tatarlar, Uygur idare merkezinin doğusunda yaşıyorlardı.[6]

Bu dönemde adı geçen bir başka Tatar grubu olan "Dokuz Tatar"-lara gelince aynı yazıta göre, Uygurlar 747 yılından sonra Selenge Irmağı kıyısında Dokuz Tatarlar ile de savaştı.[7] Bu da Dokuz-Tatarların Uygurlara daha yakın bölgelerde yaşadıklarına işaret etmektedir.

---

3 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 49. baskı, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 2015, s. 41.

4 B. Ögel, A. Temir, F. Sümer, "Tatar", *İA*, XII/1, s. 51.

5 E. Aydın, *Uygur Yazıtları,* Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2018, s. 53-54.

6 B. Ögel, A. Temir, F. Sümer, "Tatar", *İA*, XII/1, s. 51.

7 E. Aydın, *Uygur Yazıtları*, s. 54-55.

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETİ: İDİL BULGARLARI*

> Bulgarlar arasında 5.000 kadın ve erkekten müteşekkil Barancer diye tanınan büyük bir aile gördük. Hepsi de Müslüman olmuş ve namaz kılacak ahşap bir cami yapmışlardı…
>
> (*İbn Fazlan Seyahatnamesi*, s. 57.)

İdil (Volga) bölgesinde Türk birliğini sağlayan ve bölgeyi İslamiyet ile tanıştırarak İslam dünyasının en kuzey temsilcisi hâline gelen İdil Bulgar Devleti, onuncu yüzyılın başında İdil havzasında kuruldu. Yapılan arkeolojik çalışmalar, İdil Bulgar Devleti'nde çok sayıda şehrin mevcudiyetine, bölgede yüksek seviyede Türk-İslam medeniyetinin yayılmış ve yazı kültürünün gelişmiş olmasına işaret etse de mezar kitabeleri ile Kul Gali'nin *Kıssa-i Yusuf* adlı manzumesi dışında İdil Bulgar Devleti'nden günümüze yazılı kaynak ulaşmadı. Bundan dolayı İdil Bulgar Devleti'nin tarihini daha çok İbn Hurdâzbih, İbn Fakih, İbn Rüşd, İbn Fadlân, el-İstahrî, İbn Havkal, el-Mervezî, el-Gırnâtî, el-Hemevî gibi Arap ve Fars coğrafyacı ve seyyahların eserleri[1] ile Rus

---

* Bu makale, *İslam Tarihi ve Medeniyeti-8-Müslüman Türk Devletleri Tarihi* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İlyas Kemaloğlu, "İdil Bulgarları", *İslam Tarihi ve Medeniyeti-8-Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Siyer Yayınevi, İstanbul 2017, s. 269-295.

1 İdil Bulgarları ile ilgili Arap kaynakları için bk. N. Gurieva, "Arabo-Persidskie Pismennıe İstoçniki", *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremön,* II, İzdatelstvo RuhİL-İnstitut İstorii İmeni Ş. Mercani, Kazan 2006, s. 25-27.

BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU*

Uygur Hükümdarı: "Çengiz Han'ın adı ve şöhreti
bize sevinç getirdi. (Acaba bana da) altın kuşağından
bir artık iplik, al elbisesinden bir artık parça lütfeder mi?

(Moğolların Gizli Tarihi, s. 159.*)*

Çengiz Öncesi Asya

Hunlarla Göktürklerden sonra Ötüken merkezli tarihî Türk yurdunda sekizinci yüzyılda hâkimiyet Uygurların eline geçti. Kültür ve medeniyet açısından Uygur dönemi, Ötüken'deki Türk varlığının zirvesi olarak nitelendirilse ve izleri çok geniş bir coğrafyada ve kendisinden sonra çok daha uzun bir süre söz ettirse de siyasi açıdan Uygurların bölgedeki varlığı uzun sürmedi. 840'taki Kırgızların saldırısı, Uygur Devleti'nin yıkılışına yol açtığı gibi bu tarihten sonra Türk tarihi, eskisine kıyasla daha batıda cereyan etmeye başladı. Uygurların dört bir tarafa dağılmaları ve Kırgızların da bu coğrafyada tutunamaması yüzünden ortaya çıkan boşluğu ise başlangıçta Hıtaylar (Kidanlar), daha sonra ise doğudan gelen çeşitli Moğol ve onlarla aynı coğrafyayı paylaşan başka Türk kökenli kavimler doldurdu.

Söz konusu bozkır, göçebe, orman, avcı ve çoban gruplar, ayrı ayrı kabilelere (oymaklara) ayrılıyor, birbirleriyle akraba olan kabi-

---

* Bu makale *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Çengizoğulları* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İlyas Kemaloğlu, "Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Çengizoğulları,* yay. haz. H. Alan-İ. Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 29-67.

ALTIN ORDA DEVLETİ*

Arap kaynaklarında Altın Orda için
"Tatarların Büyük Hanı Berke'nin Ülkesi",
"Kuzey Ülkelerin Hanı Özbek'in Ülkesi",
"Deşt-i Kıpçak Hanı Toktâ'nın Ülkesi" gibi isimler kullanılıyordu.

Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu

Çengiz Han (1206-1227) daha hayattayken fethettiği toprakları Moğol geleneklerine göre kendi oğulları arasında paylaştırdı. Mükemmel kumandanlığı ve tecrübeli devlet adamlığı ile kendisini ispatlayan oğlu Cuci'ye (öl. 1227) Altay Dağları ve Batı Sibirya'dan başlayarak İdil-Ural bölgesi ve ötesi verildi. Bunlara ilaveten Cuci Han'a batıda "Moğol atlarının basabileceği her yer"i fethetme hakkı da tanındı.[1] Böylece Deşt-i Kıpçak olarak da bilinen bu coğrafyada "Cuci Ulusu"nun temelleri atıldı. Fakat Cuci Ulusu'nun büyümesi ve tabii sınırlara erişmesi Cuci'nin oğlu Batu (1227-1255) zamanında gerçekleştirilen II. Kıpçak Seferi'nin neticesinde mümkün oldu. Bu sefer, yeni teşekkül olan Cuci Ulusu'na İdil Nehri ile Karpat Dağları ve Tuna Nehri'nin ağzına kadar uzanan Batı Deşt-i Kıpçak bozkırlarını açtığı için Batu, Altın Orda'nın ilk hükümdarı olarak kabul edilmektedir. Yapılan seferler sonucunda 1236 yılında İdil Bulgar Devleti, 1237-

---

* Bu makale, *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Çengizoğulları* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Çengizoğulları*, yay. haz. H. Alan-İ. Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 98-149.

1 Cuveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, çev. M. Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 96.

ALTIN ORDA'NIN RUSYA'YA ETKİLERİ*

Ahmet Han'ın III. İvan'a Yarlığı: "Sizleri, Sayın Han'dan
başlayarak bizim hükümdarlar kılıç ucuyla (yönettiler)…
Benim vergimi 40 günde toplamazsan, sen ve bütün gür saçlı
ve uzun sakallı boyarların yanımda olacaksınız…

(*Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar,* s. 9.)

Altın Orda'nın kuruluşunu sağlayan II. Kıpçak seferi sonucunda Rus şehir knezlikleri de hâkimiyet altına alındı. Altın Orda ve mirasçı hanlıkların Rusya üzerindeki hâkimiyetleri yaklaşık 2,5 asır sürdü ve Ruslar birçok alanda Altın Orda'nın etkisi altında kaldılar. Bununla birlikte bu dönem, Rusya üzerindeki Türk etkisinin ikinci safhasını oluşturuyordu. Zira daha Altın Orda kurulmadan önce de Rus knezlikleri, çeşitli Türk boylarıyla yan yana yaşamış ve birçok alanda onların etkisi altında kalmışlardı.[1] Diğer taraftan tek bir etkileşim türünden de bahsetmek mümkün değildir. Hanların Rus topraklarında baskı kullanarak gittikleri değişikliklerin yanı sıra, Altın Orda hâkimiyetinin dolaylı etkilerinden, Rusların bizzat Altın Orda'yı örnek alarak yaptıkları uygulamalardan ve benimsemelerden de söz etmek mümkündür.

---

* Bu makale, *Yeni Türkiye Dergisi*'nde yayımlanmıştı; bk. İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri", *Yeni Türkiye Dergisi, No. 53, Türk Dünyası Özel Sayısı*, I, Temmuz-Ağustos 2013, s. 961-970.

1 Altın Orda öncesi Rus knezlikleri üzerindeki Türk etkisi için bk. V.V. Trepavlov, "Rossiya i Koçevıe Stepi: Problema Vostoçnıh Zaimstvovaniy v Rossiyskoy Gosudarstvennosti", *Vostok*, No. 2, Moskva 1994, s. 49-62.

ALTIN ORDA-OSMANLI MÜNASEBETLERİNE DAİR BAZI NOTLAR*

Han ağamız Toktamış Han sizin büyük babanız Gazi
Bayezid Bey ile evvelki iyi nizama göre karşılıklı elçi sözcü gönderip,
hediye, selamlar alıp ikisi de dostluk ve iyilik üzere
Tanrı rahmetine kavuştular.

(*Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar,* s. 23.)

Altın Orda Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu, tarih boyunca kurulan en büyük Türk devletlerinin başında gelmektedir. Bununla birlikte Osmanlının gelişmeye başladığı dönemde Altın Orda Devleti tam tersine artık zayıflamaya başlamış, hatta parçalanma sürecine girmişti. Kaynaklarda iki ülke arasındaki münasebetlerin yalnızca belli dönemleriyle ilgili bilgi mevcuttur. Bunlardan da iki ülkenin siyasi ve ticari alanlarda iş birliği geliştirmek için çaba sarfettikleri görülmektedir.

Anadolu'da yeniden Türk birliğinin sağlanması ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun, şüphesiz Altın Orda Devleti'nin çıkarınaydı. En başta her iki ülke de İslam ülkesiydi. Diğer taraftan Osmanlı, burada Cucioğullarının bir asır boyunca mücadele ettikleri İlhanlıların yerini de alacaktır. Yine Altın Orda'nın Osmanlıların selefi Selçuklularla da arasının iyi olduğu bilinmektedir. Berke Han, Sel-

* Bu makale, Dr. İlnur Mirgaliev ile birlikte kaleme alınmış ve *Akademik Bakış* adlı dergide yayımlanmıştır; bk. İlyas Kemaloğlu-İlnur Mirgaliev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", *Akademik Bakış,* II/3 (Kış 2008), s. 187-198.

ALTIN ORDA HANLIĞINDA HANEDAN KADINLARI*

Özbek'in eşlerinden biri geldiğinde o, ayağa kalkıyor
ve eşi oturuncaya kadar onun elini tutuyor.
En sevdiği eşi Taydula geldiğinde ise Özbek Han onu kapıda karşılıyor
ve ancak Taydula oturduktan sonra kendisi de oturuyor.

(*İz Opisaniy Puteşestviy İbn Battutı*, s. 133.)

Çengiz Han ve oğullarının fetihleri ve daha sonra Çengiz Han'ın fethettiği toprakları oğulları arasında paylaştırması neticesinde Deşt-i Kıpçak, Hârizm, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil Bulgar Devleti topraklarında kurulan Altın Orda Devleti, hiç şüphesiz Orta Çağ'ın en büyük devletlerinden biriydi. Her ne kadar han olma hakkı ancak Çengiz soyundan gelenlerin elinde olsa da Altın Orda'nın temel nüfusunu Kıpçaklar oluşturduğundan ve Özbek Han zamanında Altın Orda'nın resmî olarak İslamiyet'i kabul etmesinden dolayı Altın Orda, Türk-İslam Devleti olarak kabul edilmektedir. Yerleşik ve göçebe kültürlerin sentezini de oluşturan Altın Orda, sadece Avrasya coğrafyasında siyasi etkisini yaymakla değil, aynı zamanda şehirleşme, ticaret, posta teşkilatı, ilim, sanat ve kültür gibi diğer alanlardaki siyaseti ve başarılarıyla da Orta Çağ tarihine damgasını vurmuştur.

---

* Bu makale, *Ortaçağda Kadın* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda Hanlığında Hanedan Kadınlar", *Ortaçağda Kadın*, yay. haz. Ç. Altan, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 593-604.

İSTANBUL'DAKİ MOĞOLLARIN AZİZ MERYEM KİLİSESİ*

Maria İran'dan İstanbul'a döndükten sonra bir kilise yaptırdı. Kaynaklarda Moğolların Aziz Meryem Kilisesi olarak geçmektedir. Kilisenin bir başka adı da "Kanlı Kilise"dir.

Giriş

İstanbul, tarih boyunca birçok devlet ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bundan dolayı sıkça isminin değişmesiyle birlikte şehir, günümüzde çok farklı din ve kültürlere ait anıt ve ibadethaneleri de bünyesinde toplamıştır. Cami ve sinagogların yanı sıra İstanbul'da çok sayıda Katolik, Ortodoks, Ermeni ve Protestan kilisesinin bulunması da yine bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Çengiz Han'ın Moğolları İstanbul'a hâkim olmasalar da kiliselerden biri, Moğolların Aziz Meryem Kilisesi adını taşımaktadır. Kiliseye adını veren Aziz Meryem, Moğolların Despina Hatun olarak adlandırdıkları Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in gayrimeşru kızı Maria'dır. Bizans imparatorları gerek Altın Orda gerekse de İlhanlılarla münasebetlerde akrabalık bağının tesisine önem verdiler ve prensesler vasıtasıyla hanları memnun etme ve denge politikası izlediler. Maria da İlhanlı Abâkâ Han ile evlendi, onun ölümünden sonra ise İstanbul'a dönerek kendini dine adadı. Burada inşa et-

* Bu makale, *Bozkırdan Batıya. Prof. Dr. Hüseyin Salman Armağanı* adlı eserde yayımlanmıştı; bk. İlyas Kemaloğlu, "İstanbul'daki Moğolların Aziz Meryem Kilisesi", *Bozkırdan Batıya. Prof. Dr. Hüseyin Salman Armağanı,* haz. Güler Yarcı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2017, s. 157-165.

SÜYÜN BİKE: TATARLARIN SON HANBİKESİ*

Sanki hüzündeki kuş gibi
Yüzyıllar içinden uçuyor
Süyün Bike hakkındaki altın efsane…

Kazan Tatarlarının en sevdiği ve en meşhur tarihî şahsiyetlerinin başında Süyün Bike gelmektedir. Kazan Tatarları ve ataları tarih boyunca İdil Bulgar Devleti, Kıpçak Hanlığı, Altın Orda gibi Türk ve İslam tarihinde önemli rol oynayan devletler kurmalarına ve bu devletlerin hükümdarları da kendi bölgelerinde hâkim konumda olmalarına rağmen Tatarların efsane, türkü, destan ve şiirleri, Kazan hanbikesi Süyün Bike'yi konu etmektedir.

Kazan Tatarlarının Süyün Bike'yi sevmelerinin ve sahiplenmelerinin sebebi ise, Kazan Hanlığının trajik kaderinin onun kaderiyle örtüşmesi, Süyün Bike'nin esir edilip Moskova'ya gönderilmesinin de Tatarların kendi devlet ve bağımsızlıklarını kaybetmeleriyle çağrışım yapmasıdır.[1] Süyün Bike, âdeta Ruslara karşı mücadelenin ve özgürlüğün sembolü hâline geldi ve "milletin anası", "halkın kızı" olarak görüldü ve görülmeye de devam edilmektedir.

---

* Bu makale, *Cumhuriyetin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "Süyün Bike: Tatarların Son Hanbikesi", *Cumhuriyetin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü*, yay. haz. V. Türk, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2022.

1 İ. İzmaylov, "Süümbike", *Tatarskaya Entsiklopediya*, V, İnstitut Tatarskoy Entsiklopedii, Kazan 2010, s. 493.

RUS DİPLOMAT NOVOSİLTSEV'İN RAPORUNA GÖRE OSMANLININ ASTARHAN SEFERİ*

Sultan Süleyman gûya şöyle demiştir:
"Benim Moskova Çarı ile savaşmam için bir neden yoktur.
O benden hiçbir şehri almadı. Astarhan da Osmanlının toprağı değildir."

(*Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, s. 51.)

Altın Orda Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra (1502), Avrasya coğrafyasındaki dengeler alt üst oldu. Başta Kazan, Kırım ve Astarhan hanlıkları olmak üzere birçok yeni devlet adını haritaya yazdırırken, Osmanlı Devleti ile Moskova Rusyası bölgedeki etkilerini artırdılar. 1552'de Kazan'ın, 1556'da ise Astarhan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi, bölgede IV. İvan öncülüğündeki Rusya'nın gücünü daha da pekiştirdi.

Her ne kadar bütün bunlar, Osmanlı için "Rusya Sorunu"nun başlangıcını teşkil etse de Osmanlı, İdil-Ural'daki bu gelişmelere sessiz kaldı.[1] Ancak Rusların yayılmacılık politikalarına devam etmeleri ve artık Kafkasya ile Kırım'ı da tehdit etmeye başlamala-

---

* Bu makale, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010, Ankara). Kongreye Sunulan Bildiriler, IV/2: Osmanlı Tarihi* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "XVI. Yüzyılda Rus Elçisi İvan Novosilytsev'in Osmanlı Devleti'ne Seyahati ve İlgili Raporu", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010, Ankara). Kongreye Sunulan Bildiriler, IV/2: Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 587-596.

1 İ. Kamalov-İ. Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, cilt 2, S. 3, Ankara 2008, s. 196-197.

RUSYA'DAKİ İLK TÜRKÇE-TATARCA MATBU ESER: I. PETRO'NUN BİLDİRGESİ (1722)*

Petrus Evvelki, imperator-ı tavaif-ı Rusi, huddar-ı erzayn-ı memalik-i şimaleyn, tulû ve'z-zeval ve'n-nisfın nehareyn, padişahü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn ve nice… hâkimi …

(*Pervoe Türko-Tatarskoe Peçatnoe İzdanie v Rossii*, s. 46.)

İdil-Ural'da İlk Türkçe Yazılı Eserler

İdil-Ural coğrafyası, tarih boyunca Türk dünyası için büyük önem arz etti ve önemli merkezlerden biri oldu. Özellikle Uygur Devleti'nin 840'ta yıkılışından sonra Türk tarihinin merkezinin Batı'ya doğru kayması, bölgenin Türk tarihi açısından ehemmiyetini daha da arttırdı. İdil-Ural bölgesi, çeşitli Türk boylarının doğudan batıya doğru göçlerinin güzergâhında olduğu gibi tarih boyunca önemli devletlerin kurulduğu bir coğrafya oldu. İdil Bulgar Devleti, Altın Orda Devleti ve Kazan, Astarhan gibi Tatar hanlıkları, bu devletlerin başlıcalarıydı. İdil Bulgar Devleti, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devletlerinden biri olma özelliğini taşırken, Altın Orda Devleti ise 2,5 asır boyunca Rus knezliklerini hâkimiyet altında tuttu.

Gerek İdil Bulgarlarında gerekse de Altın Orda'da tarih, edebiyat ve diğer ilim dallarına ait çok sayıda eserin kaleme alındığı bilinmek-

* Bu makale, *XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014), Kongreye Sunulan Bildiriler* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "Rusya'daki İlk Türkçe-Tatarca Matbu Yayın: I. Petro'nun Bildirgesi", *XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014), Kongreye Sunulan Bildiriler,* II/2: Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, Ankara 2018, s. 489-502.

İDİL-URAL'DAN TÜRK GÖÇÜ*

Harbin'in Pristan kısmı ise âdeta bir Tataristan'dır.
Büyük cadde üzerinde, sağda ve solda ne kadar ebniyye-i cismiye
varsa hep Tatar hânesi, Tatar mağazasıdır.
Tatarlar beldenin merkezini ve en mûteber mevkini tutmuş
ve bütün caddenin iki tarafını sıra ile zabt etmişlerdir.

(M. Tahir, "*Rusya Dışındaki Kazan Türkleri*", s. 38.)

Giriş

Hunların ve ardından da diğer Türk boy ve kavimlerinin Batı'ya doğru göçleri neticesinde Mançurya'dan Balkanlara, Yenisey'den Orta Doğu'ya kadarki coğrafyada tarihin çeşitli devirlerinde birçok Türk devleti kuruldu. Günümüzde de Türkler dünyanın dört bir tarafında yaşamaktadırlar. Türklerin bir kısmı, kendi devletlerine sahipken (Türkiye Cumhuriyeti, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan) bir kısmı Rusya Federasyonu, Moldova, Çin gibi ülkelerin içerisinde özerk Türk cumhuriyet ve bölgeleri mevcuttur. Bunların dışında bağımsız ve özerk idari yapıya sahip olmayan önemli sayıdaki Türk nüfusu, özellikle Balkan ve Orta Doğu devletlerinde varlıklarını sürdürmektedir.

* Bu makale, *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "İdil-Ural'dan Türk Göçü", *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, yay. haz. N. Sarıahmetoğlu-İ. Kemaloğlu, Türk Dünyasına Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TATAR AYDINLARI*

Mustafa Kemal Atatürk döneminde ve sonrasında Türkiye'ye yerleşen Tatar aydınları çeşitli alanlarda büyük hizmetlerde bulundular, önemli müesseselerin kuruluş süreçlerine katıldılar, Atatürk'ün yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişimi için çalıştılar.

İdil-Ural bölgesinden yapılan göçler sırasında, özellikle de ikinci dalgayla çok sayıda Tatar aydını Türkiye'ye geldi. Bunlardan bazıları Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynadı ve Türk tarihinde iz bıraktılar.

1892 yılında Harbiye Okulunda meşhur Tatar yazarı Musa Akyiğitzade (Mehmed Musa, 1864-1923) hocalığa başladı. Musa Akyiğitzade'nin Rusça ve ekonomi dersleri verdiği bu okulda bilindiği gibi Mustafa Kemal de eğitim aldı (1899-1902). Musa Akyiğitzade ile okulun sınıflarında karşılaşıp karşılaşmadığı bilinmemekle birlikte genç Mustafa Kemal'in ekonomi derslerini Akyiğitzade'nin yazdığı kitaptan (*İktisat yahut İlmi Servet ve Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazarı*) okumuş olması ihtimal dâhilindedir. Akyiğitzade, millî ekonomi doktrininin Türkiye'deki ilk temsilcilerinden olup himayeci bir gümrük politikasını savunmuştur.[1]

---

* Bu makale, *Toplumların Birbirine Bakışı. Türk-Rus İlişkileri III. Çalıştay Bildirileri* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "Atatürk ve Tatar Aydınları", *Toplumların Birbirine Bakışı Türk-Rus İlişkileri III. Çalıştay Bildirileri,* yay. haz. İ. Kemaloğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 58-70.

[1] A. Ahunov, "Oteç Turkov, Drug Tatar, Soüznik Rossii", *Tatarskiy Mir*, No. 17 (2003), http://www.tatworld.ru/article.shtml?article=349&section=0&head-

TÜRK DÜNYASININ İLİM VE KÜLTÜR MERKEZİ: KAZAN*

Esen bütün rüzgarlarda sesin var,
Yağmur damlalarında gözyaşın var;
Açan bahar çiçeklerinde kokun var Kazan,
Vatan kalbinde silinmez adın var.

(S. Işıkay, "Kazanlı Kardeşler", *Kazan Dergisi*, S. 4, s. 46)

Giriş

Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan, tarih boyunca İdil-Ural bölgesinin en önemli siyasi ve kültür merkezlerinden biriyken günümüzde de Moskova ve St. Petersburg'dan sonra Rusya Federasyonu'nun "üçüncü başkenti" olarak kabul edilmektedir. Şehrin adıyla ilgili çok sayıda farklı görüş mevcut. Genel kabul gören görüşe göre şehre bu isim, bulunduğu coğrafyanın özelliklerine istinaden verildi. Şehrin bulunduğu coğrafya, yemek pişirilen kazana benzediğinden dolayı şehir bu isimle adlandırıldı. Yine Tatar efsanesine göre şehrin yer aldığı coğrafyada toprağa gömülü kazanlardaki su, ateşsiz olarak kaynıyordu. Şehrin adı, bölgede bir zamanlar hüküm süren efsanevi Gâzân Han ile de ilişkilendirilmektedir. Ancak gerek İdil Bulgar Devleti gerekse de Altın Orda ve hanlıklar döneminde çok sayıda Kazan

* Bu makale, *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "Türk Dünyasının İlm ve Kültür Merkezi: Kazan", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. O. Yeşilot-B. Gürışık Köksal, Selenge Yayınevi, İstanbul 2022, s. 83-102.

İDİL-URAL TÜRKLERİNDE SABANTUY*

At olsa meydan bulunur, at olmazsa meydan kapanır.
(Tatar Atasözü)

"Sabantuy", "saban" (tarım işlerinde tarlayı ekim öncesi toprağı kaldırma için kullanılan bir alet) ve "tuy" (toy, düğün) sözlerinden oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere sabantuy, tarım alanındaki faaliyetler ile ilgili bir bayramdır.

Ne zamandan beri kutlandığı kesin olarak bilinmese de kaynaklarda sabantuydan ilk kez on üçüncü yüzyılda bahsedilmektedir. 1979'da Tatar bilim adamı F. Hakimzyanov'un Tataristan'ın Alkeevskiy ilçesindeki Eski Salman Köyü'nde bulduğu 1292 tarihli mezar kitabesinde sabantuy terimi geçmektedir.[1] Yine sabantuyun adının geçtiği ilk yazılı Tatar kaynaklarından biri de Aznakaevskiy ilçesinin Mitryaevo Köyü'nde bulunan 1775 tarihli el yazma takvimidir. Bu takvimde 4 Nisan günü, sabantuy bayram günü olarak işaretlenmiş-

---

* Bu makale, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri* adlı eserde yayımlanmıştır; bk. İ. Kemaloğlu, "İdil-Ural Türklerinin Sabantuylarında Spor Oyunları", *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2015, s. 235-237.

1 R.R. Batırşin, "Sabantuy", *Tatarskaya Entsiklopediya*, V, glavnıy redaktor M.H. Hasanov, İzdatelstvo İnstituta Tatarskoy Entsiklopedii, Kazan 2010, s. 174-175.

TÜRKİYE'DE ALTIN ORDA ARAŞTIRMALARININ TARİHİ (1923-2023)*

Genel Türk tarihinin birçok diğer meselesi gibi
Altın Orda ve hanlıklar tarihi ile ilgili de Türkiye'de
ilk çalışmaları İdil-Ural kökenli tarihçiler yaptı.

Altın Orda Devleti, Orta Çağ'ın en büyük Türk-İslam devletlerinden biridir. Bundan dolayı farklı coğrafyalarda kaleme alınan Orta Çağ kaynakları, Altın Orda Devleti ile ilgili bilgi içerdiği gibi günümüzde de dünyanın dört bir tarafında bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Altın Orda araştırmalarında genel olarak üç önemli dönemden bahsetmek mümkündür.

İlk dönem, 1826 yılında Rusya İlimler Akademisinin Rus ve yabancı tarihçilerden "Moğol Hâkimiyetinin Rusya'ya Etkileri" başlıklı bir konuda araştırma yapmalarını istemesi ve üç yıl içinde teslim edilen en iyi araştırmanın ödüle layık görüleceğini ilan etmesiyle başladı. 1829 tarihine kadar dikkate değer hiçbir çalışma sunulmadığından dolayı, 1832 yılında Rusya İlimler Akademisi daha önce ilan ettiği konuyu "Altın Orda Devleti Tarihi" şeklinde değiştirerek yeni bir ilana çıktı. Ancak bu konuda da İlimler Akademisi bir netice alamadı. Alman tarihçi Josef Hammer-Purgstall'ın İlimler Akademisine teslim ettiği *Geschichte der Golden Horde in Kiptschak* (Pest 1840)

---

* Bu makale, *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde: Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan* adlı kitapta yayımlanan yazımın (İ. Kemaloğlu, "Türkiye'de Altın Orda Araştırmalarının Tarihi", *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde: Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan*, I, ed. Z. İskefiyeli-M.B. Çelik, Nobel Kitap, Ankara 2020, s. 685-703) gözden geçirilmiş hâlidir.

BİBLİYOGRAFYA

Adutov, R., *Tataro-Başkirskaya Emigratsiya v Yaponii*, Bardımskaya Tipografiya, Naberejnıe Çelnı 2001.

Ağat, N., *Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Kataloğu (1250-1502)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Ahmed Refik Bey, "Bahr-i Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, XXXXIII, İstanbul 1333/1917, s. 1-14.

Ahmediev, Ş., "Meşhur Hatınnardan Süyümbike", *Süyümbike-Hanbike*, haz. F.R. Bedretdinova, Kazan 2001, s. 47-52.

Ahtamzyan, A., "Tatarı i Başkirı v Berline v XX. Veke", *Türkskiy Mir*, I, Moskva 2004, s. 87-96.

Ahunov, A., "Oteç Turkov, Drug Tatar, Soüznik Rossii", *Tatarskiy Mir*, No. 17 (2003), http://www.tatworld.ru/article.shtml?article=349&section=0&heading=0 Erişim Tarihi: 25.08.2014.

Akçura, İ., "Mukden Şehrindeki Tatarların Dinî ve Millî Cemiyeti", *Kazan*, No. 7-8, Mart-Ağustos 1972, s. 97-99.

Akçura, Y., *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2014.

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Musâyeretu'l-Ahyâr*, çev. M. Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Alan, H., "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilig*, S. 27, Ankara 2003, s. 117-156.

Alan, H., *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Alef, G., "The Origin and Early Development of the Muscovite Postal Service", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, S. 15, Münih 1967, p. 2-15.

Ali-Zade, A., *Sotsialno-Ekonomiçeskaya i Politiçeskaya İstoriya Azerbaycana XIII-XIV. vv.*, Bakü 1956.

DİZİN

A

Abâkâ Han 85, 88, 90, 171, 176, 177, 178
Abatay Noyan 83
Abdullah Battal Taymas 243, 244, 275
Abdullah b. Baştû el-Hazerî 26
Abdullah b. Zübeyr 32
Abdullah Tukay 262
Abdunnasır Kursavî 258
Abdurrahman İbn Nasru'l-Mausılî 126
Abdülkadir İnan 244, 275
Abdürreşid İbrahim 232, 234
Adriyatik Denizi 80, 173
Afganistan 238
Ahmed Baskak 95
Ahmed Burhaneddîn 151, 152, 153
Ahmed Han 157, 158, 278
Ahmet Temir 77, 237, 243, 275, 279
Ahmetveli Menger 230
Ainos (Enez) Kalesi 87
Akbuğa 155
Akdeniz 124, 125
Akdes Nimet Kurat 24, 242, 275, 278, 288, 298
Ak Orda 109, 119, 163, 166, 288, 295, 302
Aktau 153
Alaaddin Keykubad 51
Alaaddin Muhammed 45, 46
Aladağ 83
Alamut 57
Aleksandr 91, 104, 105, 145, 191, 252, 293
Aleksandr Nevskiy 91
Aleksey Mihayloviç 139
Alibek 109
Alimcan Barudî 257
Alimcan İdrisî 237
Almanya 236, 237, 238, 241, 242, 243, 253
Almış 24, 25, 26
Altay Dağları 40, 47, 72, 79
Altın Orda 3, 5, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 30, 31, 33, 35, 52, 56, 57, 58, 59, 63, 69, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 181, 182, 183, 184, 188, 195, 199, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 220, 221, 222, 223,

FOTO GALERİ

Ötüken Yolu (Moğolistan)